foto's: Prettiggeleerd

SOCIAAL-CULTUREEL VOLWASSENENWERK VAN EN VOOR IEDEREEN?

Sociaal-cultureel volwassenenwerk speelt op het middenveld. Verenigingen, federaties, bewegingen en vormingsinstellingen nemen er een dubbele rol op: enerzijds individuen integreren in bestaande maatschappelijke structuren, anderzijds wensen, belangen, verwachtingen en dromen van individuen en groepen ten aanzien van overheid en markt vertolken en bemiddelen. Juist omwille van die dubbele rol kan het geen kwaad om de hand in eigen boezem te steken. Hoe sterk is het sociaal-cultureel volwassenenwerk betrokken op groepen die onze samenleving uitsluit? Vertolken we als middenveldspeler ook hun stem? Stimuleren we ook voor die groepen sociale integratie en maatschappelijke participatie? Hieronder lees je hoe Socius, het Steunpunt Sociaal-Cultureel Volwassenenwerk, samen met het werkveld deze vragen opneemt.

Op de naad van leefwereld en systeem

Zo'n honderddertig organisaties vormen de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Samen en met steun van de Vlaamse overheid bevorderen ze sociale integratie en maatschappelijke participatie en bouwen ze aan een democratische, duurzame en inclusieve samenleving. Dat doen ze elk op een eigenzinnige manier in lijn met hun specifieke missie en visie. Goed voor een zeer divers palet aan sociaal-culturele praktijken. Divers naar inhoud en werkvorm, maar vaak een mix van gemeenschapsvorming, vormingswerk, maatschappelijke activering en culturele activiteiten. Het gros van de organisaties staat principieel open voor iedereen. Andere organisaties richten zich tot een specifieke groep.

Als actor op het middenveld – de maatschappelijke sfeer tussen privé, markt en overheid – speelt het sociaal-cultureel volwassenenwerk een intermediaire rol. Wanneer sociaal-culturele verenigingen, etnisch-culturele federaties, sociaal-culturele bewegingen, gespecialiseerde vormingsinstellingen en Vormingplus-centra deelname aan het maatschappelijke leven stimuleren, nemen ze een integratierol op. Maar evengoed vertolken en bemiddelen deze organisaties

wensen, belangen, verwachtingen en dromen van individuen en groepen ten aanzien van overheid en markt.

Sociaal-cultureel volwassenenwerk is met andere woorden actief op de naad van leefwereld en systeem en beweegt in het spanningsveld tussen het integreren van individuen en het veranderen van de samenleving. Dat doet het aan de hand van vier historisch gegroeide en ondertussen ook door de overheid toegewezen functies: een maatschappelijke activeringsfunctie, een educatieve functie, een gemeenschapsvormende functie en een culturele functie. Specifiek aan het sociaal-cultureel volwassenenwerk is een gelijktijdige inzet op meerdere functies. Sociaal-cultureel volwassenenwerk is immers multifunctioneel. Leren, verenigen en maatschappelijke verantwoordelijkheid opnemen in relatie tot specifieke culturele contexten gaan er hand in hand. Meer nog: in sociaal-culturele praktijken vormen ontmoeting en ontspanning vaak een wezenlijk draagvlak voor zo'n mix van door de overheid toegewezen functies.

Leren, verenigen en maatschappelijke verantwoordelijkheid opnemen gaan hand in hand.

In eigen boezem

Laat ons even de hand in eigen boezem steken. Dat werk op de naad van leefwereld en systeem: is dat nu, zoals we het graag willen, van en voor iedereen? Hoe sterk is het sociaal-cultureel volwassenenwerk betrokken op groepen die onze samenleving uitsluit? Vertolken we als middenveldspeler ook hun stem? Stimuleren we ook voor die groepen sociale integratie en maatschappelijke participatie?

Sommige organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk focussen in hun missie, visie en kerntaken op specifieke kansengroepen, zoals etnisch-culturele minderheden, mensen in armoede, personen met een handicap en langdurig zieken. Zo zijn er de sociaal-culturele verenigingen Welzijnsschakels en VFG (vereniging voor personen met een handicap) en de etnisch-culturele federaties. Zij bieden een vrijetijdsaanbod en een specifieke uitvalsbasis voor kansengroepen. Voorts zetten sociaal-culturele bewegingen zoals Welzijnszorg, Vluchtelingenwerk Vlaanderen en Kif Kif zich in voor minder kansrijke groepen. En een aantal vormingsinstellingen en -diensten gespecialiseerd in vormingswerk voor en met personen met een handicap en hun omgeving vinden onderdak in vier federaties: Op-Stap, Kr8, Z11 en Vijftact.

Anderzijds telt het sociaal-cultureel volwassenenwerk tal van organisaties die zich op een breder publiek richten. Soms leveren deze organisaties specifieke inspanningen om hun bestaand aanbod toegankelijker te maken voor kansengroepen. Waar ze dit nodig achten, hanteren sommige een categoriale benadering en ontwikkelen ze, vaak in samenwerking met partners, specifieke initiatieven voor kansengroepen. Zo richtten de Vormingplus-centra in de loop van 2011 een 200-tal activiteiten expliciet op maatschappelijk kwetsbare groepen. Daartoe werkten ze samen met meer dan 200 organisaties en 71 gemeenten in Vlaanderen (Deckmyn, 2012).

Maar ondanks die en nog vele andere inspanningen weerspiegelt de participatie aan het sociaal-cultureel volwassenenwerk onze hedendaagse duale samenleving met winnaars en verliezers. Het sociaal-cultureel volwassenenwerk bereikt in hoofdzaak de grote middengroep van onze samenleving (Smits en Elchardus, 2009; Vermeersch en Vandenbroecke, 2010).

Het sociaal-cultureel werk bereikt in hoofdzaak de grote middengroep van onze samenleving.

Beleid in de bres

De steeds weerkerende vaststelling dat ook sociaal-cultureel volwassenenwerk in grote mate een zaak is van en voor de grote middengroep van onze samenleving baart het beleid en de sector zorgen. Allerlei beleidsstimulansen of -initiatieven focussen op de participatie van kansengroepen.

Het participatiedecreet van 2008 beoogt de ondersteuning, verrijking en versterking van de participatie in het cultuur-, jeugd- en sportbeleid. Ook organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk zetten binnen dat kader en met financiële steun van de Vlaamse overheid diverse experimenten op. Deze en vele andere experimenten bleken vaak erg waardevol in een concrete context, maar gaven tot nog toe zelden aanleiding tot de beoogde cultuur- en structuurverandering op organisatie- en sectorniveau.

En er is meer. Op vraag van Vlaams minister Joke Schauvliege werkt CultuurNet Vlaanderen aan één experimentele Vlaamse vrijetijdspas, de UiTPAS. De UiTPAS wil de participatie aan het vrijetijdsaanbod stimuleren. De UiTPAS is bedoeld voor iedereen en voorziet specifieke stimulansen voor mensen in armoede. Nogal wat organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk volgen de ontwikkeling van de UiTPAS nauwgezet op. Enerzijds staan ze open voor de kansen verbonden aan zo'n veralgemeende vrijetijdspas. Anderzijds blijven er nog veel vragen en twijfels hangen en niet alleen over de praktische uitwerking, maar ook over de betekenis van zo'n pas in relatie tot armoede en sociale uitsluiting.

Matheusen en anderen (2010) stelden bij hun evaluatie van het Vlaams Actieplan Interculturaliseren, een initiatief van voormalig minister van Cultuur Bert Anciaux, een sterke inzet op visieontwikkeling vast, een inzet die zich niet noodzakelijk toont in praktijken. Daarenboven merkten ze in de praktijk dat vooral werk wordt gemaakt van toeleiding. Publieksvernieuwing en -werving krijgen meer aandacht dan het verruimen van het aanbod en dan het vernieuwen van organisaties en structuren. Meer recent wil de engagementsverklaring interculturaliseren (www.interculturaliseren.be) een beweging van onderuit op gang trekken en de betrokkenheid en het mede-eigenaarschap van de actoren uit de cultuursector in hun streven naar een diverse cultuursector onderbouwen. Samen met het steunpunt (Socius) en de belangenbehartiger (FOV) ondertekenden tot op vandaag 21 organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk deze verklaring.

Sociaal-culturele praktijken en minder evidente doelgroepen

Niet alleen het beleid ligt wakker van een onevenredige deelname aan sociaal-cultureel volwassenenwerk. Ook aan de basis leveren sociaal-cultureel werkers in de sector verwoede inspanningen om betekenisvol te zijn voor minder evidente doelgroepen. Samen met praktijkwerkers analyseerde Socius in de loop van 2010 een 25-tal sociaal-culturele praktijken die specifiek inzetten op de strijd tegen armoede en sociale uitsluiting (Jans, 2011). Ook hier bleek een groot deel van de inspanningen gericht te zijn op het betrekken van niet-participanten bij bestaande of alternatieve vrijetijdsactiviteiten. Een beperkter aantal organisaties koesterde ook ambities op de domeinen werk, onderwijs, huisvesting, zorg en gezondheid en bestreed op die domeinen specifieke vormen

van sociale uitsluiting. De ene keer door in te zetten op competentieontwikkeling, een andere keer door te mikken op veranderingen in organisaties en systemen. En een nog beperkter aantal praktijken uit het staal van 25 focuste op het begrijpen en benoemen van structurele oorzaken van sociale uitsluiting. Ze brachten hun bevindingen in publieke discussies en zochten naar alternatieven. Op die manier profileerden ze zich als actor in het maatschappelijk debat en veel minder als toeleider van kansengroepen naar een eigen aanbod.

Met een selectie van vijf praktijken uit de staalkaart van 25 geven we je graag een meer concreet beeld van inspanningen aan de basis van het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

Samen met Domo, opvoedingsondersteuner voor kwetsbare vrouwen, onderzocht Femma (toen nog KAV) hoe het drempels in en naar het verenigingsleven kan wegwerken. De impact op de drie betrokken plaatselijke afdelingen van Femma was vernieuwend en bij momenten ingrijpend. De transfer van verworven inzichten en oplossingen naar andere afdelingen was en is tot op vandaag minder vanzelfsprekend, ondanks de fraai uitgegeven en toegankelijke gids *Pak een stoel en zet u erbij,* vol tips en tricks verworven tijdens het experiment.

Tijdens de campagnejaren 2009 en 2010 vroeg Welzijnszorg onder het motto 'Werk armoede weg!' aandacht voor meer jobs met een volwaardig loon en op maat van mensen in armoede. De grondtoon van de campagne stelde dat werkloosheid bij mensen in armoede een structureel maatschappelijk probleem is en niet zomaar de schuld van mensen in armoede zelf. Een standpunt dat ingaat tegen een heersende responsabilisering van werklozen.

LINC ijvert voor een meer inclusieve kennismaatschappij. Met het project LINC-wijs ondersteunde LINC samen met gemeentebesturen, OCMW's en plaatselijke openbare bibliotheken de eerste stappen van hun laaggeschoolde werknemers in de digitale wereld. Ze gingen daarbij ervaringsgericht en participatief te werk. Vormingplus Mechelen leerde leden van Ons Gedacht, een lokale groep van Welzijnsschakels, spreken voor publiek. De deelnemers pasten hun nieuw verworven competenties onmiddellijk toe. Na een publieke vertoning van de film *Ça commence aujourd'hui* getuigden ze over de eigen beleving van armoede.

Zorg-Saam, een landelijke vormingsinstelling, biedt vorming aan over zorg. Professionals en vrijwilligers uit de zorgsector konden inschrijven voor Helpen in kansarme gezinnen, een vorming in twee dagdelen. De deelnemers onderzoeken en leren er hoe ze als verzorgende een steun kunnen zijn voor kansarme gezinnen.

Naar een mix van strategische oriëntaties

Bij deze vijf en nog twintig andere praktijken vroegen we ons af wie de ambities uitzette en wat er volgens die ambities moest veranderen.

Wie bepaalt de nood aan en het doel van de verandering?

Vooreerst typeerden we alle praktijken naar subject van verandering. Subject van verandering is het antwoord op de volgende vragen: 'Wie bepaalt de nood aan en het doel van de verandering?', 'Wie initieert de verandering?' en 'Wie stuurt het veranderingsproces?'. Mensen in armoede zelf kunnen subject van verandering zijn. Zij streven dan op eigen initiatief een zelfbepaald doel na. In de strijd tegen armoede

kunnen ook niet-armen veranderingen opzetten en bewerkstelligen. Ten slotte is ook gezamenlijke actie denkbaar; actie die uitgaat van een dialoog tussen armen en niet-armen. Maatschappelijke actie uitgaande van mensen in armoede ligt, net omwille van de sociale uitsluiting waaraan ze onderhevig zijn, niet voor de hand.

Ook wat je wilt veranderen, het object van verandering, kan divers zijn. De focus kan liggen op structuren, zoals de grondwet en maatschappelijke voorzieningen met bijhorende rechten en plichten. Een andere keer is verandering in en van organisaties het doel. Organisaties begrepen als meer of minder formele verbanden tussen mensen, waaronder ook organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Organisaties kunnen een brug slaan tussen individu en structuur. Zeker ook organisaties uit het sociaal-cultureel volwassenenwerk, omdat ze op het middenveld spelen. Ten slotte kan je ook verandering bij individuen nastreven. Dat kunnen, in de strijd tegen armoede, mensen met en mensen zonder armoede-ervaring zijn.

Subject en object van verandering zijn in de praktijk niet altijd eenduidig te bepalen. Dat is ook niet ons opzet. Veranderingsprocessen kunnen op meerdere objecten tegelijk slaan en initiatief kan worden overgenomen. Maar de onderscheiden subjecten en objecten van verandering helpen ons wel achterliggende strategische oriëntaties en interventielogica's van sociaal-culturele praktijken te expliciteren.

Over de 25 praktijken heen merkten we een zekere variatie in subject en object van de beoogde verandering. Dat juichen we toe. Een mix van strategische oriëntaties in de strijd tegen sociale uitsluiting lijkt ons globaal genomen een verantwoorde optie. Maar tegelijkertijd detecteerden we een risico op onderbelichting van initiatieven die uitgaan van mensen in armoede zelf en van initiatieven gericht op veranderingen in organisaties en van structuren. Het gros van de 25 onderzochte praktijken gaat uit van een strategische opstelling die start bij niet-armen en gericht is op individuele veranderingen bij mensen in armoede. Het mag daarom ook niet verwonderen dat de 25 praktijken overwegend tegemoetkomen aan de educatieve en maatschappelijke activeringsfunctie van het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Tenminste voor zover we die functies begrijpen als de ontwikkeling van individuele competenties en integratie.

Over alle (sociaal-culturele) interventies om armoede te bannen kunnen we een eenzijdige benadering van mensen in armoede als object van verandering beter mijden. Zo'n eenzijdige benadering haalt niets uit, is zelfs de kern van het probleem. Mensenin armoede krijgen structureel, vanwege de organisatie van de samenleving zelf, een passieve rol toebedeeld. Juist daardoor hebben ze een maatschappelijk bepaalde kwetsbaarheid die hen belet een actieve rol te spelen (Bouverne-De Bie, 2003).

Gezamenlijk initiatief of een dialogische benadering van participatie is noodzakelijk. Geldof en Driessens (2008) stellen bij wijze van oefening voor om de participatievraag eens om te keren: niet-armen participeren aan de (sub)cultuur van armen. Hoewel dit in vele gevallen onwenselijk lijkt, kan die oefening leerrijk en confronterend zijn. Ze kan leiden tot de vaststelling dat elke sociale groep bijdraagt tot de cultuur van de samenleving, vanuit de eigen rijkdom, voortkomend uit ervaringen, traditie of geschiedenis.

Tegen de stroom in

Binnen het hedendaagse beleidsdiscours ligt de nadruk op het aanpassen van individuen

aan een heersend samenlevingsmodel, de actieve welvaartstaat. Onze analyse van 25 praktijken laat zien dat dit discours ook sterk aanwezig is in sociaal-culturele praktijken. Heel wat inspanningen binnen het sociaal-cultureel volwassenenwerk, maar evengoed binnen de brede culturele sector, zijn gericht op het toeleiden van niet-participanten naar het bestaande en heersende vrijetijds- en cultuuraanbod. Op zich is daar niets mis mee. Op die manier toont het sociaal-cultureel volwassenenwerk dat het haar menens is met haar principiële openheid voor iedereen. Maar er is ook nog een andere logica denkbaar dan die van aanbieden en toeleiden. We kunnen ook ruimte scheppen en mogelijkheden bieden aan andere sociaal-culturele praktijken. Praktijken die meer aansluiten bij de leefwereld van zij die we niet of nauwelijks bereiken. Het is niet alleen een kwestie van gelijke kansen in het heersende aanbod van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, maar ook van meer kansen voor en meer gelijke kansen in nieuwe en vernieuwende sociaal-culturele praktijken.

Binnen het hedendaagse beleidsdiscours ligt de nadruk op het aanpassen van individuen aan een heersend samenlevingsmodel, de actieve welvaartstaat.

Tineke Van de Walle (2012) vraagt zich af of het erg is dat niet alle bevolkingsgroepen in dezelfde mate participeren aan jeugdwerk. Aan deze vraag gaan we makkelijk voorbij, ook in het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Het streven naar inclusie vinden we immers vanzelfsprekend. We zetten in op toegankelijkheid en toeleiding, want we zijn ervan overtuigd dat sociaal-cultureel volwassenenwerk bijdraagt tot sociale integratie.

Maar is dat wel altijd en voor iedereen zo? Leidt participatie tot burgerschap of is burgerschap een voorwaarde om te kunnen, mogen en willen participeren? De kip of het ei? We blijven in het beleid en de praktijk vaak stilstaan bij de vraag hoe toegankelijkheid te verhogen, maar vergeten ons soms af te vragen waarom we die toegankelijkheid dan wel moeten verhogen.

Meer kansen voor en meer gelijke kansen in nieuwe en vernieuwende sociaal-culturele praktijken.

Als uitweg uit die lastige vragen suggereert Van de Walle (2012) een andere benadering van sociale integratie: minder topdown, minder functionalistisch en minder gericht op aanpassing aan de heersende orde. Als alternatief stelt zij voor om te vertrekken vanuit een erkenning van diversiteit als uitgangspunt en niet langer van diversiteit als een te overwinnen obstakel. Zo'n opvatting houdt een voortdurende aandacht in voor de 'feitelijke' maatschappelijke participatie van zij die niet actief en/of constructief gebruik (willen) maken van de participatiekansen die hen aangeboden worden. Dit gaat samen met een verandering van focus: van een focus op deelnemen naar een focus op het verruimen van mogelijkheden. Daartoe moeten we voortdurend aandacht opbrengen voor de betekenisverlening van niet-participanten. De uitdaging is dan om te vertrekken van de diverse mogelijkheden van volwassenen in concrete situaties. Niet

langer van de vraag in welke mate volwassenen gebruikmaken van voorzieningen, maar wel van de vraag of voorzieningen (voldoende) inspelen op de diverse mogelijkheden van verschillende groepen in de samenleving.

Conclusies

In onze actieve welvaartstaat en met subsidies als sturingsvehikel riskeren sociaal-culturele praktijken autonomie te verliezen en uit te voeren wat het beleid verwacht: het activeren van burgers, vooral van zij die (nog) niet (genoeg) actief zijn. En dat binnen een heersend samenlevingsmodel en in relatie tot de bestaande en erkende sociaal-culturele praktijken. Sociaal-cultureel volwassenenwerk dat zich daarin voegt, speelt niet al haar troefkaarten uit op de naad van leefwereld en systeem. De focus ligt dan eenzijdig op het aanpassen van individuen en de integratierol van de sector. Sociaal-cultureel volwassenenwerk zet ook in en kan ook inzetten op haar kritische rol en haar laboratoriumrol. Dan moeten sociaal-culturele praktijken de educatieve

Sociaal-cultureel volwassenenwerk kan ook inzetten op haar laboratoriumrol.

en de maatschappelijke activeringsfunctie niet eenzijdig invullen als ontwikkeling van individuele competenties en integratie van individuen. Ook sociaal leren, maatschappelijke verandering, het feitelijk initiatief van niet-participanten en oppositie tegen de heersende stroom van een actieve welvaartstaat moeten voldoende aandacht en ruimte krijgen in het werkveld. Op de naad van leefwereld en systeem staan sociaal-culturele praktijken voor de moeilijke oefening om open te staan voor kansen en mogelijkheden gerelateerd aan beleid en markt binnen een heersend samenlevingsmodel, en tegelijkertijd voldoende kritische afstand te houden van dat beleid en van die markt. Dat kan lukken wanneer we een grote diversiteit aan initiatieven ingebed in concrete contexten (h)erkennen en stimuleren. De formele bepalingen en grenzen van het sociaal-cultureel volwassenenwerk zijn dan niet langer meer het belangrijkste uitgangspunt, noch de grootste zorg.

MARC JANS / OVER DE AUTEUR

Marc Jans ontwikkelde als onderzoeker expertise over maatschappelijke participatie aan de toenmalige afdeling sociale pedagogiek en aan het Onderzoekscentrum Kind en Samenleving (beide K.U.Leuven). Sinds 2009 is Marc Jans stafmedewerker onderzoek en ontwikkeling bij Socius. Begin 2010 trad hij toe tot de raad van bestuur van het Vlaams Netwerk van verenigingen waar armen het woord nemen. En sinds 2013 staat hij ook in voor de valorisatie van DieGem (Diversiteit en Gemeenschapsvorming), een interdisciplinair wetenschappelijk onderzoek gesteund door het Agentschap voor Innovatie door Wetenschap en Technologie (IWT).

Referenties

Bouverne-De Bie, M. (2003). Een rechtenbenadering als referentiekader. In: Bouverne-De Bie, M., Claeys, A., De Cock, A. & Vanhee, J. (eds.), *Armoede & participatie*. Gent: Academia Press, p. 1-20.

Deckmyn, S. (ed.) (2012). *Boekstaven 2012. De staat van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in Vlaanderen*. Brussel: FOV vzw.

Geldof, D & Driessens, K. (2008). Over culturele armoede, armoedecultuur

en betrokkenheid. Reflecties over participatie aan en het recht op (eigen?)

cultuur. *Momenten*, (2), 20-28.

Jans, M. (2011). Sociaal-cultureel werk in strijd tegen armoede en sociale uitsluiting. In: Cockx, F., De Blende, H., Gehre, G., Van den Eeckhaut, G. & Verschelden, G. (eds.), *Wissels. Handboek sociaal-cultureel werken met volwassenen*. Gent: Academia Press. p. 538-573.

Matheusen, F., Krols, Y., de Graaf, G., Simons, J. & Detroy, D. (2010). *Het Actieplan Interculturaliseren: Rewind and Fastforward. De effecten van het Actieplan Interculturaliseren van, voor en door Cultuur, Jeugdwerk en Sport*. Mechelen: CIMIC.

Smits, W. & Elchardus, M. (2009). Vlaanderen sociaal bekabeld. In: Vanderleyden, L., Callens, M. & Noppe, J. (eds.), *De sociale staat van Vlaanderen 2009*.

Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, p. 235-278.

Van de Walle, T. (2012). *Jeugdwerk en sociale uitsluiting: de toegankelijkheidsdiscussie voorbij?* Gent: Academia Press.

Vermeersch, L & Vandenbroecke, A. (2010). Het deelnemers- en participatieprofiel van participanten aan sociaal-cultureel volwassenenwerk. Brussel: Socius.